

Збірник матеріалів «круглого столу» «Глобальні тенденції та національні особливості публічного управління та адміністрування»

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО**

**ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА АДМІНІСТРУВАННЯ**

SCIENCE AT RISK EMERGENCY OFFICE

**SCIENCE
at RISK**
Emergency Office by akno e.V.

**«ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ»**

Матеріали «круглого столу»

22 грудня 2023 р.

м. Вінниця – 2024

УДК 9/3

Збірник матеріалів «круглого столу» «Глобальні тенденції та національні особливості публічного управління та адміністрування» 22 грудня 2023 р. Вінниця: ТОВ «Друк», 2024. 347 с.

У збірнику розміщені матеріали наукових досліджень з актуальних проблем публічного управління та адміністрування. Автори зосередили свою увагу на сучасних процесах у сфері публічного управління та адміністрування, реалізації публічної політики, організаційно-правових засадах цифровізації та реформування у сфері державної служби, політичних механізмах та державному управлінні у сфері національної безпеки, ґендерній політиці держави в системі публічного управління, особливостях державної кадрової політики та функціонування публічної служби в Україні.

Рекомендовано до друку вченою радою факультету права, публічного управління та адміністрування Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського (протокол №5 від «25» січня 2024 р.)

Рецензенти:

- Юник І.Г.** – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського.
- Кононенко В.В.** - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського.

Відповідальний за випуск: Лапшин С.

Адреса редколегії: 21000, м.Вінниця, вул.К.Острозького, 32, к.3, ауд.306
e-mail: Lapsinseggij@gmail.com

© Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського, 2023
© Автори статей

Сергій Поворознюк ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	160
Ярослав Савишен РОЛЬ ПРОЄКТНО-ГРАНТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СТИМУЛЮВАННІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ	165
Ярослав Страхніцький КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ	171
Марина Дзевелюк СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ	176
Іванна Сацюк ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	179
Катерина Козловська УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ РОЗПОДІЛУ ПОВНОВАЖЕНЬ МІЖ ОРГАНАМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ЗА РІВНЯМИ УПРАВЛІННЯ В ДЕРЖАВІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ	183
Денис Зубенко МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ШЛЯХОМ ЇХ ТИМЧАСОВОЇ ЕВАКУАЦІЇ	188
Олександр Климчук, Андрій Москаленко КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОКОНТРОЛЬ	193
Ольга Материнська, Олег Любенко ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ЯК ЗАСІБ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ (НА ПРИКЛАДІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ)	205
Мар'ян Лазор КАТЕГОРИЗАЦІЯ ПОСАД В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ	213
Марина Назаренко, Ігор Стеценко ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	217

державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=2>.

Олександр Климчук – доктор економічних наук, професор кафедри публічного управління та адміністрування, **Андрій Москаленко** – здобувач ступеня вищої освіти магістр факультету права, публічного управління та адміністрування

КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОКОНТРОЛЬ

У статті проаналізовано поняття, форми та механізми взаємодії інститутів громадянського суспільства з інститутами держави. Зауважено, що із трансформацією державного управління до моделі публічного управління значно зростає роль громадянського суспільства.

Із метою наукового визначення теоретично-методологічних основ взаємодії громадянського суспільства й органів публічної влади проаналізовано наукові праці українських і зарубіжних учених, які досліджували відповідні зв'язки на різних етапах становлення права й держави. Констатовано, що проблемами громадянського суспільства та його взаємодією з органами публічної влади займалися і продовжують займатися вчені різних галузей знання (філософи, політологи, правники тощо).

***Ключові слова:** громадянське суспільство; держава; публічне управління; Україна; форми співвідношення; механізми співвідношення.*

Проблеми взаємодії держави і суспільства мають давню історію. Суспільною практикою доведено, що ігнорування або приниження впливу влади

та соціальних умов існування на природу людини суперечить результатам її життєдіяльності. Влада та встановленні за її допомогою соціальні порядки можуть сприяти, з одного боку, вихованню моральності людини, а з іншого – деградації особистості. В залежності від наявного політичного режиму особистість може виступати більшою мірою суб'єктом або об'єктом влади. Бути суб'єктом влади, її свідомим провідником можливо лише в демократичних суспільствах, де домінують права і свободи особи, наявні можливості для участі особи у функціонуванні громадянського суспільства.

Реалізація зазначених можливостей будуть залежати від самої особистості, її органічної потреби здійснювати свою політичну діяльність. Для цього потрібні не лише умови гармонійної взаємодії людини і влади, а й відповідна підготовка людини, формування якої відбувається завдяки процесові політичної соціалізації особи, засвоєння індивідом демократичних стандартів поведінки, соціальних норм і традицій співжиття певного суспільства, що є для нього життєвим середовищем існування. Засвоївши відповідні норми та цінності, особистості мають стати свідомими суб'єктами влади і в такий спосіб здатні забезпечувати постійне вдосконалення владної діяльності в своїх інтересах [1, 2].

В Україні спостерігається нібито певний поступ уперед: хоча й повільно, але відбувається становлення плюралістичної демократії, інститутів громадянського суспільства, певні позитивні зрушення мають місце в реалізації свободи думки і слова, світогляду і віросповідання, об'єднання у політичні партії та громадські організації, права на мітинги, походи і демонстрації; розширився доступ громадян України для захисту своїх прав і свобод до міжнародних судових установ, зокрема до Європейського суду з прав людини, в якому вони нерідко вбачають чи не основну гарантію дотримання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань у цій сфері, тощо. З іншого ж боку, зрощування влади з капіталом, нерідко криміналізованим, казнокрадство, тотальна корупція призвели до того, що ідеали верховенства права і правової держави виявилися

дискредитованими, а Україна у плані дотримання їх вимог в останнє десятиліття відкинута назад, навіть порівняно з радянським періодом [3, 4].

Саме в становленні громадянського суспільства дослідники вбачають єдиний можливий шлях до розбудови правової демократичної держави в Україні, повноцінної реалізації прав людини. Зміцнення фундаменту світового громадянського суспільства в XXI ст. розглядається у контексті глобальних процесів, як один із найважливіших напрямів вирішення обумовлених ними проблем [5].

Провідною ідеєю є обґрунтування розвитку суспільства та держави процесами соціалізації людини, характером відносин індивідів та їх утворень, в які вони вступають на підставі взаємного визнання їх невід'ємних прав як певних суб'єктів. Центральним у цій проблематиці є питання щодо оптимального співвідношення приватних інтересів, виразником яких є громадянське суспільство, та публічних пріоритетів, носієм яких стає держава, їх відносної питомої ваги та механізму взаємодії в забезпеченні нормального функціонування суспільства та держави [6, 7].

П.М. Рабінович розуміє громадянське суспільство, як спільність вільних, рівноправних людей та їх об'єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власником, а також брати активну участь у політичному житті [8, с. 12]. На думку Ю.М. Тодики, громадянське суспільство – це система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління [9, с. 212].

А. Строган підкреслює, що за своєю сутністю громадянське суспільство являє собою суспільство з високорозвиненою системою взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян, їх об'єднань, з реальним забезпеченням державою їх рівних можливостей вільно і безпечно розпоряджатися своїми силами, здібностями, майном, спираючись на право і власну правосвідомість.

Головним суб'єктом громадянського суспільства, на її думку, є автономна особа:

- суб'єкт, що усвідомлює себе вільним членом суспільства згідно з розумінням свободи, прийнятими в цьому суспільстві;
- суб'єкт, вільний економічно, наділений економічними правами і свободами, у тому числі правом приватної власності («суб'єкт-власник»), і має право вибору форм і видів трудової діяльності, зокрема підприємницької;
- суб'єкт, вільний ідеологічно і політично, тобто має можливість бути членом політичної партії чи об'єднання, опозиційного щодо існуючої державної влади; має право брати чи не брати участь у виборі органів державної влади і місцевого самоврядування;
- суб'єкт, що усвідомлює свою відповідальність перед суспільством;
- суб'єкт, захищений законом від прямого втручання і свавільних обмежень з боку держави [10, с. 137].

Таким чином, самоорганізація на різних рівнях суспільного життя становить сутність громадянського суспільства як системи, перш за все, горизонтальних взаємозв'язків. На нашу думку, демократична самоорганізація в демократичному суспільстві базується на взаємодії вільних від державного диктату власників засобів виробництва і капіталів, які змушені для захисту своїх інтересів створювати партії, громадські організації та групи тиску. Функціонування громадянського суспільства вимагає реальних суверенних суб'єктів економічної і політичної діяльності. Таким можуть бути лише різні суб'єкти приватної власності. Поза приватною власністю, поза децентралізацією власності в суспільстві громадянська та політична суб'єктність особистості є ілюзорною. Лише різні суб'єкти власності, насамперед власник своєї робочої сили, свого творчого потенціалу, може бути громадянином та учасником політичного процесу. Ринок товарів, капіталів, робочої сили, інформації найважливіша умова формування громадянського суспільства. Але це повинен бути не редиistribuтивний «ринок» із монополією посередників, а виробничо-

ринкова система з різноманітними, перш за все, приватними формами власності.

Відповідно, громадянське суспільство обіймає різноманітні культурні, інформаційні, просвітницькі, розвиткові та громадянські групи суспільства. Сучасні громадянські суспільства не вдається привести до єдиного спільного знаменника, оскільки вони включають «капіталістичні економіки та домогосподарства, громадські рухи та добровільні громадські сфери (церкви, професійні організації, незалежні засоби комунікації та культурні установи), політичні партії, виборчі інституції, а також «дисциплінарні» інституції, такі як школи, лікарні та в'язниці» [11].

Такий широкий підхід викликає заперечення, оскільки з фактичної точки зору, чимало з вищеназваних неринкових та недержавних інституцій навряд чи можуть сприйматися самі по собі як недержавні суб'єкти, а розширення концепції громадянського суспільства означає ризик стирання відмінностей між різними сферами громадянського суспільства, приховуючи схожості та спільні аспекти громадянського суспільства та держави [12]. Однак, економічні або комерційні групи являють собою частини громадянського суспільства і громадянське суспільство може процвітати, якщо воно перебуває у стосунках симбіозу з державою. Іншими словами, автономний характер громадянського суспільства не означає конфліктних стосунків з державою. Натомість обидві групи гравців, як з боку громадянського суспільства, так і з боку держави, повинні дотримуватися правил гри. Відтак, щоб існувало громадянське суспільство повинна існувати громадянська держава [13, 14].

Громадянське суспільство нерозривно пов'язане з існуванням правової держави. У науковій літературі існує багато визначень правової держави, що підкреслюють ті або інші відтінки цього поняття. В широкому значенні в англосаксонській доктрині правова держава ототожнюється із принципом верховенства права. Що ж до розуміння особливостей континентальної концепції правової держави своєрідного німецького аналогу принципу

верховенства права, то на відміну від останнього, покликаного з самого початку заснування обмежувати державну владу, правова держава певний час зводилась до «самообмеження державної влади законом», і лише за сучасних умов під впливом англосаксонської доктрини «Rule of law» модель правової держави стала пов'язуватися з ідеями панування права, яке розглядається автономним стосовно держави й саме тому здатним до її обмеження [15].

Насамперед, існування правової держави передбачає існування громадянського суспільства. У сучасній інтерпретації громадянське суспільство – це суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами між його членами, які не залежать від держави, а взаємодіють з нею, створюючи суспільство громадян високого соціального, економічного, політичного, морального і культурного статусу на базі розвинутих правових відносин. Найважливішою метою громадянського суспільства є обмеження владних функцій держави певними правовими рамками. Наступною рисою правової держави є поділ влади на три гілки законодавчу, виконавчу і судову. Це запобігає узурпації влади і дозволяє здійснювати взаємний контроль таким чином, що в апараті управління спрацьовує принцип «стримувань і противаг» [16]. Стосовно проблеми співвідношення держави і громадянського суспільства, держава повинна бути свого роду посередником між існуючими в суспільстві соціальними прошарками, виконувати службові функції по відношенню до громадянського суспільства.

Парадокс нинішньої ситуації полягає в тому, що держава залишається головним регулятором соціально-економічних відносин, а люди не відчують її підтримки. Соціальна інфраструктура ринку не створена. Склалося таке становище: не держава для суспільства, а суспільство для держави; не політика для економіки, а економіка для політики; не виробництво для споживання, а споживання для виробництва; не закон для громадянина, а громадянин для закону; не влада для порядку, а порядок для всевладдя.

В. Селіванов відзначає відсутність атрибутів сучасної демократії: належного постійного контролю народу за органами політичної влади та за бюрократичним апаратом держави; реального плюралізму громадянського суспільства; політичної причетності всіх громадян до того, що відбувається [17].

Аналізуючи ідеї про межі втручання держави у справи громадянського суспільства, робиться акцент на проблемі саморегулювання останнього. При цьому держава здійснює обмежене втручання в сферу громадянського суспільства. Ідея саморегулювання громадянського суспільства знайшла вираз у визначенні правової держави, яка інтерпретується «як держава, обслуговуюча потреби правового, саморегульованого суспільства» [18].

З нашої точки зору, регуляція суспільних відносин є двоспрямованим процесом у демократичній країні: з одного боку, держава встановлює певні політико-правові «правила гри», а з іншого, самі громадяни своєю участю в суспільних справах, своїм ставленням до різних подій у суспільстві здійснюють, так би мовити, саморегуляцію на первинному рівні.

Перш за все, це взаємна відповідальність особистості і держави, своєрідний спосіб обмеження політичної влади держави, що виявляється: у встановленні державою законодавчих обмежень своєї активності стосовно особистості; прийнятті державою конкретних зобов'язань, спрямованих на збереження інтересів громадян; наявності реальної відповідальності посадових осіб за виконання їх обов'язків перед суспільством і особистістю [19].

У свою чергу, свобода особистості не може бути абсолютною, оскільки вона обмежена і регламентована правом, інтересами і правами інших осіб. Нова роль держави в сучасних посттоталітарних умовах визначається системою певних інституційно процедурних гарантій, яких не було в радянську добу. Принциповим моментом у цьому контексті є те, що в недемократичній державі визнається тільки відповідальність громадянина перед державою. Вона немов би дарує йому права і свободи та визначає його обов'язки. У правовій державі,

навпаки, акцент робиться на відповідальності посадових осіб перед громадянами. Відповідальність держави перед суспільством забезпечується системою гарантій, до яких належать: 1) відповідальність уряду перед представницькими органами влади; 2) дисциплінарна, цивільно-правова і кримінальна відповідальність посадових осіб за порушення прав і свобод громадян; 3) процедура імпічменту, тобто притягнення до відповідальності й судового розгляду справ вищих посадових осіб держави [20].

Громадянське суспільство безпосередньо стосується прав і свобод людини та громадянина, проблеми взаємин особи і держави, місцевого самоврядування і інших недержавних інститутів і структур, що функціонують в політичній системі суспільства. Доречно відмітити, що одна держава сьогодні не в силах вирішити це складне завдання. Для гармонізації відносин держави і недержавних структур з метою формування громадянського суспільства необхідна концентрація зусиль абсолютно всіх суб'єктів права і зацікавленість їх в цьому прогресі, зокрема недержавних інститутів.

Поява такої зацікавленості в українському суспільстві в сучасних умовах можлива за таких умов: 1) задоволенні потреб і інтересів особи на гідному та достатньому рівні; 2) суворому забезпеченні законності і правопорядку у всіх сферах суспільних відносин; 3) підвищенні суспільної свідомості, правової культури і відповідальності особи перед суспільством [21].

Громадянське суспільство не гарантоване від руйнування, від згортання горизонтальних зв'язків вільних громадян, їх перебудови у вертикальні зв'язки, залежності від держави. Небезпека тоталітаризму в тому, що в кризові періоди громадянське суспільство по самій своїй природі виявляється беззахисним, недостатньо організованим для відсічі домаганням на безкорисливу владу якої-небудь партії або соціальної групи, що захопила керівництво державою. Водночас ідея громадянського суспільства вже органічно вплелася в загальну культуру людства як уявлення про його нормальне, цивілізоване буття і

свідомість, як про спосіб існування і реалізації загальнолюдських цінностей. Громадянське суспільство, права і свободи людини, правова, соціальна, демократична держава основні орієнтири в цьому саморегулюванні.

Виражаючи солідарність з вищевикладеною думкою, ми прийшли до висновку про те, що вже сьогодні в Україні влада повинна бути «прозорою» і підконтрольною всьому суспільству і відповідальною перед ним. У сучасних умовах української дійсності інститути громадянського суспільства всього лише формуються. Вони поки не можуть повною мірою здійснювати дієвий контроль за державною владою, проте надалі не повинні повністю поглинути державу, підмінивши здійснення її основних функцій недержавними структурами. Без ефективної реалізації державою основних її функцій, неможливе створення і розвиток повноцінного громадянського суспільства в Україні.

Будучи сукупністю різноманітних незалежних один від одного соціальних елементів, громадянське суспільство об'єктивно потребує певного об'єднуючого початку, здатного забезпечити його порядок. Таким об'єднуючим початком громадянського суспільства виступає правова держава.

Що ж до держави, то вона також зміниться під впливом суспільно-політичних й інших процесів. Чинником зміни державної влади буде рівень розвитку демократії в українському суспільстві. На нинішньому етапі розвитку, на нашу думку, поки передчасно чекати швидких позитивних результатів в рамках реформування державної влади. Вона поступово стає демократичною, правовою і соціальною.

Громадянське суспільство не існує без держави і поза державою. Саме держава повинна бути гарантом громадянського суспільства. Останнє має право вимагати захисту життя, здоров'я особи, якості навколишнього середовища, безпеки, дотримання права тощо, а держава зобов'язана здійснювати, перш за все соціальні програми так, щоб не допускати розколу суспільства або перетворення існуючих в ньому суперечностей в конфлікти.

Формами взаємодії держави і громадянського суспільства в умовах формування останнього можуть стати: взаємна цілеспрямована дія держави на громадянське суспільство і громадянського суспільства на державу, при певних межах втручання в цілях ефективного і якісного виконання ними їх завдань і функцій; взаємодопомога держави і громадянського суспільства в правовій формі і за наявності справжнього правосуддя; взаємний контроль держави і громадянського суспільства, зокрема силами правозахисних організацій, інституту Уповноваженого з прав людини тощо; участь громадянського суспільства в здійсненні державної влади шляхом впливу на неї через виборчу систему, засоби масової інформації, а також здійснення влади через органи місцевого самоврядування; взаємна відповідальність громадянського суспільства і держави; співпраця громадянського суспільства і держави з адаптації до реальних умов різних форм власності, включаючи приватну власність на землю; співпраця інститутів громадянського суспільства і державної влади у вирішенні внутрідержавних соціальних і культурних проблем: охорона природного середовища, розвиток науки, охорона здоров'я, освіти, культури тощо; взаємодія громадянського суспільства і держави з міждержавною системою при вирішенні проблем глобального характеру.

Список використаних джерел:

1. Войтенко Т.О., Гончарук О.С., Привалов Ю.О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка / Відп. ред.: Ю. Саєнко. Київ: Стилос, 2002. 368 с.
2. Климчук О.В. Сучасні тренди та глобалізаційні виміри управління інформаційними технологіями і системами в Україні. *Економіка і організація управління*. 2021. № 1 (41). С. 72–85. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2021.1.7>.
3. Денчук Н., Кузіна Л. Громадянське суспільство в Україні. Київ, 2004.

4. Климчук О.В. Сучасні аспекти використання інформаційних систем і технологій в управлінні. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф., 22 квіт. 2021 р. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2021. С. 170-171
5. Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови /Міжнар. фонд «Відродження» та ін. Київ: Ін-т ліберального суспільства, 2007. 318 с.
6. Засади співробітництва України з ЄС (Офіційна інформація представництва України у ЄС). URL: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/556.htm>.
7. Дороніна О. А., Мазур Г. Ф., Климчук О. В., Якимова Н. С. Значення соціально-демографічного прогнозування в реалізації стратегії економічного розвитку. *Економіка та держава*. 2021. № 3. С. 14–17. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.3.14.
8. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. Посібник. Київ: Атіка, 2001. 47 с.
9. У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу в країнах Східної Європи. Київ, 2003. 457 с.
10. Строган А. Соціальні права людини та громадянина як невід’ємний елемент побудови правової держави і громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 11. С.137–140.
11. Козюбра М.І. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 6–18.
12. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти. URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/20126>.
13. Івченко О.Г. Людина в структурі громадянського суспільства: філософія ідентичності. Київ: Знання України, 2013. 379 с.

14. Климчук О.В. Управлінські аспекти формування економіко-енергетичної безпеки України на засадах розвитку біоенергетики: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2021. 576 с.
15. Кін Д. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення. Київ, 2000. 192 с.
16. Дефіцити демократії може покрити лише активне громадянське суспільство: М. Ставнійчук «Дзеркало тижня. Україна» №12, 30 березня 2012. URL: http://dt.ua/POLITICS/defitsiti_demokratiyi_mozhe_pokriti_lishe_aktivne_gromadyanske_suspilstvo-99715.html.
17. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: монографія. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2012. 724 с.
18. Цокур, Є. Становлення громадянського суспільства в Україні. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2010. Вип. 20. С. 135–144.
19. Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3 (36). С.23-27.
20. Щедрова, Г. Громадянське суспільство: прагнення та реалії. *Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослід. НАН України. Сер.: Політологія і етнологія*. Київ, 2004. Вип. 25. С. 234–246.
21. Требін, М. П. Громадянське суспільство як соціальний феномен: розвиток концепту в ХХ столітті. *Гілея : наук. вісн. / гол. ред. В.М. Вашкевич*. Київ: ВІР УАН, 2012. Вип. 67 (№ 12). С. 597–603.